

Teksty Drugie 1998, 3, s. 129-144

Literatura emigracyjna w krajowych bibliografiach literackich

Jadwiga Czachowska

W tym kontekście wydają się znaczące ponawiane nieustannie w dziennikowych zapiskach deklaracje o pisaniu, opisywaniu świata jako „życiowej misji”, „obowiązku”, „profesji” (*der Pflicht zu schreiben, es ist meine Lebensaufgabe, mein Beruf*, zapis z dn. 31 stycznia 1942). Pisanie jest elementarnym odruchem egzystencjalnym, w sensie nie-metaforycznym „gestem życiodajnym”, podtrzymującym i fundującym istnienie. Nie mniej istotny jest typograficzny układ tekstu dziennika, w którym zapiski sygnowane skrótem „LTI” nie zostały w żaden szczególnie sposób wyróżnione w stosunku do pozostałych fragmentów. Zdarzenia egzystencji towarzyszą zdarzeniom w obrębie języka, a raczej obie sfery „dziania się” przenikają się, tworząc pole zjawisk o wspólnym statusie istnienia.

Klemperera z bohaterem Derridańskiego studium zdaje się łączyć predylekcja do ontologizacji refleksji nad językiem. Opis degeneracji słów, formuł językowych jest zarazem opowieścią o autokompromitacji pewnej formacji kulturowej, pewnego projektu duchowości, który nie potrafił obronić się przed inwazją myślowego i językowego kiczu. Pęknięcie sięga od słowa do świata, od niesmacznego, ale w miarę jeszcze „niewinnego” *Verjudung*, którym uzasadniano czystki na niemieckich uczelniach, do masowych deportacji do Oświęcimia i Theresienstadt.

Aleksandra Ubertowska

Literatura emigracyjna w krajowych bibliografiach literackich

Polskość jest jedna – pisał 7 maja 1959 r. prof. Stefan Vrtel-Wierczynski do Marii Danilewiczowej¹. – Dlatego też w *Polskiej Bibliografii Literackiej* pragniemy dać obraz polskiej jedności bibliograficznej w dziedzinie życia literackiego w kraju i za granicą. Pani Mario, byłbym Pani wdzięczny i zobowiązany za rozważenie tego projektu i doniesienie, czy w ogóle jest to możliwe do zrealizowania. Sądzę, że Biblioteka Polska, która ma liczne

¹ Brudnopis listu datowanego Poznań 7 V 1959 r. w Archiwum PAN Oddział w Poznaniu.

i ożywione kontakty z innymi ośrodkami emigracji polskiej byłaby najbardziej powołana, by taką organizację ujęła w swoje ręce i akcją pokierowała. Nam tak chodzi o współpracę bibliograficzną i zapewnienie *Polskiej Bibliografii Literackiej* pełnego – o ile możliwości – materiału literackich polonistów zagranicznych. O jedność bibliograficzną, którą reprezentował już w swej bibliografii Karol Estreicher. Idźmy w jego ślady.

Maria Danilewiczowa, pełniąca w tym czasie funkcję dyrektora Biblioteki Polskiej w Londynie, podzielała stanowisko Wierczyńskiego, gdy chodzi o jedność literatury polskiej w kraju i na Obczyźnie, czemu dała wyraz w 1976 r. w odpowiedzi na ankietę londyńskiego „Pamiętnika Literackiego” pt. *Jedna czy dwie polskie literatury*, stwierdzając dobitnie: „Jedna. Inaczej myślą tylko cenzorzy i celnicy w PRL”. W liście do Wierczyńskiego zastrzegła się, iż mogą zaistnieć trudności spowodowane brakiem „rąk do pracy”, ale prosiła o przystanie instrukcji precyzującej wyraźnie zakres bibliografii i sposób sporządzania opisów².

Pomysł Wierczyńskiego pozostał w sferze projektów, ma on jednak istotne znaczenie jako świadectwo stanowiska wybitnych historyków literatury a zarazem bibliografów w czasie, gdy cenzura PRL, będąca narzędziem polityki państwa totalitarnego, czyniła wszystko, aby nie dopuścić literatury emigracyjnej do świadomości społecznej; nie wydawano dzieł pisarzy emigracyjnych, czasopisma emigracyjne pozbawiono debitu komunikacyjnego, a teksty poświęcone autorom emigracyjnym, z wyjątkiem publicystycznych inwektyw, nie były drukowane. Powstaje pytanie, jak przedstawiają się, jeśli chodzi o informacje dotyczące literatury emigracyjnej, przygotowane w tej sytuacji w kraju opracowania bibliograficzne służące badaniom nad współczesną literaturą polską: bieżąca „Polska Bibliografia Literacka”, której 43 roczniki obejmują lata 1944/1945 – 1986 (dwa dalsze w druku), retrospektywna *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej* oraz kompendia biobibliograficzne: *Słownik współczesnych pisarzy polskich* w dwu seriach i będący w trakcie opracowywania słownik *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury*. W jakim stopniu możliwe było zrealizowanie przyjętego w nich założenia jedności literatury polskiej bez względu na miejsce publikacji utworów, nieograniczonego zasięgu terytorialnego i traktowania literatury emigracyjnej analogicznie do literatury krajowej?

Zainteresowanym literaturą i kulturą współczesną, którzy korzystają z wymienionych opracowań, należy się wyraźna odpowiedź.

² List datowany Londyn 8 VI 1959 r., jw.

* * *

Prace nad „Polską Bibliografią Literacką (PBL)”³ zostały rozpoczęte w jesieni 1948 r. Było to pierwsze wielkie przedsięwzięcie bibliograficzne nowo utworzonego w Warszawie (pod dyktando Stefana Żółkiewskiego) Instytutu Badań Literackich, do którego zadań miało należeć – obok rozwijania badań z zakresu teorii i historii literatury (mających zresztą na celu zreformowanie polonistyki przez wprowadzenie metody marksistowskiej) – stworzenie warsztatu bibliograficznego odpowiadającego potrzebom współczesnej nauki o literaturze. Oparcie instytucjonalne posiadało dla realizacji tego zadania znaczenie fundamentalne, gdyż po raz pierwszy w dziejach bibliografii literackiej dawało szansę zorganizowania prac zespołowych prowadzonych przez wyspecjalizowanych pracowników i realizowania postulatów wysuwanych w tym zakresie przez środowisko polonistyczne od początku XX wieku. Kierownikiem specjalnie utworzonej pracowni w Poznaniu został prof. Stefan Vrtel-Wierczyński, w latach dwudziestych twórca koncepcji bibliografii bieżącej. Zaproponowane przez niego założenia, po rozważeniu w gronie składającym się z wybitnych historyków literatury: prof. Romana Pollaka, Zygmunta Szwejkowskiego, Tadeusza Mikulskiego, Wacława Kubackiego i bibliografów doc. Adama Bara i Piotra Grzegorzcyka, zostały zaakceptowane przez dyrekcję Instytutu, w której największym orędownikiem bibliografii był prof. Kazimierz Budzyk.

„Polska Bibliografia Literacka” o zakresie obejmującym trzy dziedziny: literaturę, naukę o literaturze i teatr, zaplanowana była od początku jako punkt wyjścia dla wszelkich poszukiwań badawczych nie tylko prowadzonych aktualnie, ale także mogących stać się przedmiotem studiów w przyszłości, dziełem podstawowym dla innych bibliografii specjalnych o mniejszym zakresie: osobowych, poszczególnych tematów i zagadnień. Jeżeli chodzi o gatunki piśmiennicze, miała obejmować przede wszystkim całą twórczość literacką rozumianą bardzo szeroko (również reportaż, wspomnienia, felietony, gdy autorami byli bardziej znani pisarze), nadto krytykę literacką, prace naukowe z zakresu literaturoznawstwa. Zakładano, iż będzie stanowić pełną dokumentację polskiego życia literackiego i teatralnego w kraju i poza jego granicami. Jej zasięg wydawniczo-formalny z założenia był nieograniczony;

³ *Polska Bibliografia Literacka* [roczniki 1944-1986]. Oprac. zespół poznańskiej Pracowni Bibliograficznej IBL PAN pod kierunkiem S. Vrtel-Wierczyńskiego [do 1963], Wrocław, Ossolineum 1954-1960, od 1962 Łódź, PWN. IBL PAN.

rejestracją zamierzano objąć nie tylko książki (druki zwarte), ale także publikacje niesamoistne wydawniczo: drukowane w wydawnictwach zbiorowych i w polskich czasopismach ukazujących się w kraju i za granicą, a także w periodykach obcych zawierających polonica. Dobór czasopism, których zawartość miała być opracowywana z autopsji, nie ograniczał się przy tym do kwartalników, miesięczników i tygodników, ale uwzględniał także ważniejsze dzienniki.

Stojąc na stanowisku jedności literatury polskiej nie wyodrębniano literatury emigracyjnej. W wykazie źródeł wszystkie tytuły czasopism podawano w układzie alfabetycznym, podobnie systematyzowano wykazy antologii i hasła osobowe. Tylko w dziale *Życie literackie* wprowadzono poddział: *Życie literackie na emigracji* (od rocznika 1966 *Życie literackie polskie za granicą*).

Prowadzone od listopada 1948 r. prace nad bieżącym rocznikiem PBL natrafiły na ogromne trudności. Nie było w tym czasie jeszcze żadnych źródeł bibliograficznych dotyczących wydawnictw emigracyjnych. Wydawnictwa z państw niesocjalistycznych docierały do bibliotek w kraju, w tym do Biblioteki Narodowej, bardzo rzadko i całkowicie przypadkowo, co uniemożliwiało ich skompletowanie i dokonanie opisu zawartości literackiej. A po ukończeniu maszynopisu w czerwcu 1950 r. rozpoczęło się cenzurowanie tekstu w dwu instytucjach: wewnątrz Instytutu, jako odpowiedzialnego za przygotowanie bibliografii, i w Urzędzie Kontroli Prasy we Wrocławiu (wydawcą PBL było w tym czasie Ossolineum)⁴. Cenzurowanie to trwało cztery lata, w czasie których decyzje były wielokrotnie zmieniane a tekst coraz bardziej przycinany. Początkowo zażądano usunięcia wszystkich pozycji odnoszących się do czterdziestu pisarzy emigracyjnych, którzy 24 sierpnia 1947 r. podpisali uchwałę Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie o niedrukowaniu utworów w prasie krajowej. Kolejne zapisy dotyczyły Witolda Gombrowicza, Józefa Łobodowskiego, Zofii Kossak, przebywających na emigracji, a także „skompromitowanych” pisarzy, którzy dopiero w latach późniejszych zdecydowali się opuścić Polskę, jak np. Czesław Miłosz w 1951 r. W 1952 r. nakazano usunięcie dalszych kilkudziesięciu opisów poszczególnych utworów, w większości pisarzy emigracyjnych, m.in. Marii Kuncewiczowej, Aleksandra Janty-Polczyńskiego, Zabiegi Wierczyńskiego, który jak mógł, starał się bronić integralności tekstu bibliografii, nie dawały rezultatów. Rocznik 1948 ukazał się ostatecznie w 1954 r. Z twórczości pisarzy przebywa-

⁴ Por.: K. Tokarz *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, Warszawa 1992, s. 239-250.

jących na emigracji pozostały jedynie opisy wydanych w kraju dwu książek Antoniego Marczyńskiego, wznowienia dokonanej przez Mariana Hemara adaptacji tekstu Disney'a *Trzy małe świnki* oraz utworów, opublikowanych w krajowych czasopismach, autorstwa Andrzeja Bobkowskiego, Andrzeja Chciuka, Zbigniewa Grabowskiego, Antoniego Gronowicza, Marii Pawlikowskiej, Artura Międzyrzeckiego, Mariana Pankowskiego, Jerzego Pietrkiewicza, Józefy Radzywińskiej.

Zasady selekcji zastosowanej w roczniku 1948 obowiązywały w roczniku 1947 wydanym w 1956 r. (sam proces wydawniczy trwał w tym czasie co najmniej dwa lata). Dopiero zmiany po wydarzeniach Października 1956 r. pozwoliły w kolejnych rocznikach, pomimo iż opracowywanie ich było bardzo zaawansowane, na wprowadzenie opisów emigracyjnych druków zwartych (głównym źródłem informacji był wydany w 1954 r. w Londynie pierwszy tom *Bibliografii druków polskich i Polski dotyczących po 1 września 1939 r.* (za lata 1939-1951) autorstwa Janiny Zabielskiej. W roczniku 1944/1945 wydanym w 1957 r. uczyniono to w *Dodatku*, który obok książek objął również utwory drukowane w czterech czasopismach emigracyjnych: „Droga i Prawda”, (Szwajcaria), „Na Szlaku Kresowej” (Włochy), „Nowa Polska” (Londyn), „Poradnik dla Pracowników Świetlic Żołnierskich” (Londyn); w roczniku 1949 wydanym w 1958 r. w *Dodatku za lata 1944-1949*, w którym wprowadzono uzupełnienia w zakresie druków zwartych wydanych na emigracji w latach 1947-1948, a także utwory pisarzy emigracyjnych w czasopismach krajowych skreślone wcześniej w odpowiednich rocznikach. W roczniku 1946 opracowywanym najpóźniej, a wydanym w 1958 r., udało się jeszcze wprowadzić książki opublikowane na emigracji do zrzębu głównego bibliografii.

Rzeczywista odwilż dla PBL rozpoczęła się w połowie 1956 r. gdy w dyrekcji IBL (dyrektorem od 1953 r. był prof. Wyka), zdecydowano, iż od rocznika 1956 nie będzie dokonywana w Instytucie żadna cenzura (chcąc utrzymać bieżący charakter bibliografii postanowiono odłożyć opracowywanie roczników 1950-1955 na czas późniejszy). Uznano także, iż PBL powinien obejmować zawartość wszystkich dostępnych w kraju czasopism emigracyjnych, a nazwiska pisarzy przebywających na emigracji nie będą eliminowane.

W rezultacie w roczniku 1956 wydanym w 1960 r. udało się uwzględnić obok książek również opracowaną z autopsji zawartość literacką następujących czasopism emigracyjnych: wydawanych w Londynie: „Rocznika Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”, miesięcznika „Robotnik”, dwutygodnika „Jutro Polski”, tygodników „Orzeł Biały” i „Wiadomości”, „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”; wydawanych w Paryżu: miesięczników „Horyzonty” i „Kultura”, tygodnika

„Syrena”, wychodzących 3 razy w tygodniu „Wiadomości – Les Nouvelles” oraz tygodników „Głos Ludowy” (Detroit) i „Związkowiec” (Toronto), kwartalnika „The Polish Review” (Nowy Jork).

Pomimo iż rozluźnienie cenzury nie trwało długo, to notowanie w następnych rocznikach PBL wydawnictw emigracyjnych nie było w zasadzie kwestionowane przez cenzurę, z wyjątkiem tekstów krytycznych wobec ideologii marksistowsko-leninowskiej oraz wobec ZSRR. Istotną rolę w tej decyzji odegrał fakt, iż PBL należało do wydawnictw informacyjnych bardzo specjalistycznych, a nakład od połowy lat sześćdziesiątych został ograniczony do ok. siedmiuset egzemplarzy.

Liczba czasopism emigracyjnych docierających do Biblioteki Narodowej rosła z biegiem lat. Najczęściej jednak nie były to komplety, a luki dochodziły do pięćdziesięciu procent. Zespół PBL z ogromnym zaangażowaniem opracowywał zawartość literacką nawet poszczególnych numerów. Starano się zdobywać uzupełnienia na podstawie egzemplarzy prywatnych przemycających do kraju lub w czasie prywatnych wyjazdów zagranicznych. Tytuły opracowanych czasopism emigracyjnych wraz z informacją o wykorzystanych numerach podawano w *Spisie źródeł bibliograficznych* w każdym roczniku.

Dopuszczenie do PBL materiałów z czasopism emigracyjnych nie oznaczało jednak, że Urząd Kontroli Prasy zaprzestał ingerencji w tekst bibliografii. Niestety nie zachował się rejestr skreśleń dokonanych przez cenzurę w poszczególnych rocznikach. Przykładem mogą być ingerencje cenzury w roczniku 1968, w którym, gdy chodzi o pisarzy emigracyjnych, usunięte zostały: tytuły poszczególnych wierszy Kazimierza Wierzyńskiego z tomu *Czarny polonez* (wyd. w Paryżu), artykuł Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Pół miliona żołnierzy przeciw 2000 słów* (ogłoszony w numerze specjalnym „Kultury”, poświęconym wydarzeniom w Czechosłowacji), utwór Stanisława Wygodzkiego *Czechosłowacja* („Na Antenie” nr 66).

Ingerencji cenzury było w każdym roczniku PBL od kilku do kilkunastu. Zdarzało się, iż po interwencjach w wyższych instancjach Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk przywracano niektóre opisy. Bez względu jednak na ilość skreśleń podważały one zaufanie do całej publikacji, tym bardziej, iż cenzura stosując zasadę zacierania śladów, nie wyrażała zgody na pozostawianie w ich miejscu pustych numerów czy wprowadzanie trzech kropek w nawiasie kwadratowym.

Ostatnim rocznikiem PBL opracowanym pod kontrolą cenzury był rocznik 1984 ukończony w 1987 r., a wydany w 1993 r. Od rocznika 1985 zredagowanego już po przemianach demokratycznych można było wreszcie, utrzymując dotychczasowy zakres i zasięg bibliografii, zrealizować w pełni przyjęte od początku zasady doboru materiałów i uwzględ-

dniać nie tylko wszystkie publikacje emigracyjne, ale także wydawnictwa drugiego obiegu.

* * *

Więszą szansę objęcia możliwie całej literatury polskiej miała natomiast bibliografia retrospektywna *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej*⁵, przygotowywana w planie naukowym IBL w latach siedemdziesiątych. W tym przypadku zresztą określenie „literatura emigracyjna” winno być zastąpione przez „literatura na Obczyźnie”. Zarówno pisarze, którzy w znacznej liczbie około stu (jeżeli liczyć tylko tworzących już w dwudziestoleciu międzywojennym), jak i odbiorcy w liczbie paru milionów, znaleźli się przecież poza krajem, albo uchodząc przed wrogiem, aby w dużym procencie kontynuować walkę z Niemcami na innych frontach, albo zmuszeni opuścić kraj nie z własnej woli: jako żołnierze osadzeni w obozach jenieckich czy cywile zamknięci w obozach koncentracyjnych lub wywiezieni do łagrów.

Praca nad gromadzeniem materiałów opublikowanych na Obczyźnie przebiegała odmiennie aniżeli miało to miejsce przy PBL. W ciągu trzydziestu lat, jakie upłynęły od zakończenia wojny, w bibliotekach krajowych, zwłaszcza w Bibliotece Narodowej, zgromadzone zostały znaczne zbiory czasopism z lat 1939-1945. Nadto, co miało zasadnicze znaczenie, autorki bibliografii dzięki stypendiom zagranicznym, zwłaszcza Fundacji Kościuszkowskiej w Nowym Jorku, mogły przeprowadzić wielomiesięczną kwerendę w zbiorach Biblioteki Polskiej w Londynie, Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie i Glasgow, Biblioteki Polskiej w Paryżu, Biblioteki Watykańskiej i biblioteki przy kościele św. Stanisława w Rzymie oraz Polskiego Instytutu Naukowego i Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku. Kontakty z uczestnikami polskiego życia literackiego na Zachodzie pozwoliły przy tym na rozwiązanie wielu pseudonimów a nawet na ustalenie autorstwa niektórych utworów anonimowych.

Bibliografia wydana w latach 1983-1986 stanowi, jeśli chodzi o literaturę na Obczyźnie, możliwie kompletny rejestr książek i broszur (wydanych do końca 1945 r.) oraz utworów opublikowanych w ponad trzydziestu czasopismach polskich wychodzących na wszystkich

⁵ J. Czachowska, M. K. Maciejewska, T. Tyszkiewicz *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej*, t. 1-3, Wrocław Ossolineum 1983-1986, IBL PAN.

kontynentach od 1 IX 1939 r. do 8 V 1945 r., o różnej częstotliwości do dzienników włącznie, a także w jednodniówkach, kalendarzach i drukach ulotnych. Zawiera opisane z dużą szczegółowością wszystkie teksty literackie (nie pomijając nawet cytatów i mott z dzieł wybitnych pisarzy), w tym bardzo bogatą w czasie wojny twórczość samorodną, specyficzny rodzaj twórczości ludowej, związaną z aktualnymi wydarzeniami i przeżyciami, publikowaną najczęściej anonimowo lub pod pseudonimami. Nadto uwzględnia wszystkie artykuły, a nawet drobne notki dotyczące życia literackiego i teatralnego w skupiskach Polaków, rozrzuconych po całym świecie. W ogólnej liczbie ok. 20 000 opisów osiemdziesiąt procent dotyczy literatury na Obczyźnie. Ingerencja cenzury, która okres II wojny światowej traktowała zapewne jako zamierzoną historię, była tylko jedna: skreślono część tytułu wiersza Wierzyńskiego *Na zajęcie Warszawy przez Rosjan*, pozostawiając tylko *Na zajęcie Warszawy [...] (utwór datowany 17 I 1945 r. ukazał się w nowojorskim „Tygodniku Polskim” 1945 nr 4).*

* * *

Losy słowników bibliograficznych dotyczących współczesnych pisarzy polskich, w tym pisarzy przebywających po wojnie na emigracji, były bardziej skomplikowane⁶.

Pierwsza realizacja przygotowana w latach 1950-1952 w postaci piątego tomu nowej edycji *Literatury polskiej* Gabriela Korbuta, obejmująca pisarzy, których twórczość rozwijała się w okresie 1914-1939 (470 haseł w tym 38 pisarzy emigracyjnych) spotkała się z bardzo ostrą krytyką czynników politycznych: przedstawicieli Wydziału Historii Partii KC PZPR, Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych oraz Biura Działu Oświaty i Kultury Prezydium Rady Ministrów. Zażądali oni zgodnie usunięcia pisarzy „reakcyjnych”, zwłaszcza przebywających na emigracji, pomimo iż informacje dotyczące okresu po 1939 r. były w tych hasłach minimalne ze względu na brak źródeł bibliograficznych i niemożność skontaktowania się z pisarzami, jak to miało miejsce w przypadku pisarzy krajowych.

Ponieważ czynniki polityczne postulowały „ustawianie ideologiczno-oceniające” wszystkich haseł, a Komitet Redakcyjny i dyrektor Instytutu Badań Literackich prof. Kazimierz Wyka bronili faktograficznego

⁶ J. Czachowska *Zmagania z cenzurą słowników i bibliografii literackich w PRL, w: Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, Warszawa 1992, s. 214-236.

ujęcia życiorysów, debaty przeciągnęły się do 1956 r., kiedy to w zmiennej sytuacji politycznej można było przystąpić do opracowywania nowej wersji słownika, uzupełnionej o hasła pisarzy, którzy debiutowali do roku 1950, m.in. o około czterdziestu nowych hasła pisarzy emigracyjnych. Do wszystkich tzn. do ok. osiemdziesięciu pisarzy rozesłano ankietę, prosząc o dane biograficzne oraz dotyczące twórczości po 1939 r., a zwłaszcza współpracy z czasopismami. Odpowiedziało na nią wielu adresatów, m.in. Jan Brzękowski, Maria Czapska, Marian Czuchnowski, Ferdynand Goettel, Kazimierz Wierzyński, Józef Wittlin. Do tych, którzy na ankietę nie odpowiedzieli, starano się dotrzeć w latach następnych, przysyłając teksty haseł z prośbą o uwagi i uzupełnienia; w ten sposób uzyskano odpowiedzi od Zbigniewa Grabowskiego, Michała Pawlikowskiego, Zygmunta Nowakowskiego, Beaty Obertyńskiej, Tymona Terleckiego i innych.

*Słownik współczesnych pisarzy polskich*⁷, w którym każde hasło, zachowując strukturę korbutową, składało się z faktograficznego biogramu, bibliografii twórczości i opracowań, gotowy był do druku na początku lat sześćdziesiątych. Pomimo iż zgodnie z ogólnymi decyzjami miał zostać wydany w niskim nakładzie (2500 egzemplarzy) i być rozprowadzany wyłącznie w drodze sprzedaży zamkniętej, stał się obiektem szczególnych ingerencji cenzury. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie zażądał wprowadzenia w życiorysach trzynastu pisarzy emigracyjnych informacji o ich wrogim stosunku do PRL, a w kilku przypadkach o działalności antykomunistycznej, uzależniając od tego uwzględnienie tych haseł w *Słowniku*. Po długich pertraktacjach w urzędzie na Mysiej dodane zostały (zawsze na końcu biogramów) zdania np. „W swojej publicystyce występuje przeciw PRL” (Czesław Miłosz), „Brał udział w propagandowych akcjach antykomunistycznych” (Tadeusz Nowakowski), „W całej swej twórczości wyraża tendencje antykomunistyczne” (Sergiusz Piasecki), „Na emigracji odszedł od dawnych przekonań” (Marian Czuchnowski). Cenzor zażądał nadto przeformułowań w tekście biogramów, np. zastąpienia szczegółowych danych o martyrologii w ZSRR eufemizmem: „W czasie II wojny światowej przebywał w ZSRR”. W zestawieniach twórczości skreślone zostały opisy kilku pozycji, m.in. w haśle Józefa Czapskiego *Na nieludzkiej ziemi* (Paryż 1949), a w haśle Józefa Kisielewskiego publikacji zbiorowej *Dlaczego nie wracamy. Głos pisarzy polskich w wolnym świecie* (Londyn 1956).

⁷ *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, oprac. zespół pod kierunkiem E. Korzeniewskiej, t. 1-4, Warszawa PWN, 1963-1966. IBL PAN.

Wydany w latach 1963-1966 „Słownik” wymagał jak najszybszego uzupełnienia o hasła pisarzy debiutujących po 1950 r. W 1966 r. przystąpiono do prac nad drugą serią⁸, która objęła 473 hasła pisarzy debiutujących w latach 1950-1965 lub, którzy debiutując wcześniej, rozwinęli twórczość dopiero w tym okresie, w tym 34 pisarzy emigracyjnych, należących w większości do generacji urodzonej w dwudziestoleciu międzywojennym, jak: Andrzej Chciuk, Bogdan Czaykowski, Adam Czerniawski, Zofia Romanowiczowa, Jan Rostworowski, Bolesław Taborski. Dzięki trzem tomom dzieła Zabielskiej, obejmującym okres do 1963 r., a przede wszystkim rocznikom PBL za lata 1950/1951-1970, dostępnym w czasie gromadzenia materiałów, możliwe stało się rozbudowanie danych w zestawieniach twórczości i opracowań, m.in. o publikacje w czasopismach wydawanych za granicą. Ingerencje cenzury, której decyzją zmniejszono nakład do 2000 egzemplarzy, były nie tak liczne jak w serii pierwszej, głównie ze względu na mniejsze zaangażowanie pisarzy, których hasła zostały opracowane, w działalność polityczną. Utrzymano zalecenie wprowadzenia zdań oceniających w trzech hasłach: Ryszarda Kiersnowskiego, poety i autora rewii, należącego do emigracji wojennej („Współpracował z prowadzonym przez Mariana Hemara kabaretem satyrycznym, występując przeciw PRL”), oraz w hasłach pisarzy, którzy opuścili kraj w latach późniejszych: Marka Hłaski („Współpracował z czasopismami zajmującymi wrogie stanowisko wobec PRL” – chodziło o paryską „Kulturę”) i Leszka Kołakowskiego („Uczestniczy w akcjach propagandowych przeciwko PRL”).

* * *

W 1989 r. rozpoczęte zostały prace nad nowym słownikiem bibliograficznym *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury*⁹, który ma objąć hasła pisarzy uwzględnianych w obu seriach *Słownika współczesnych pisarzy polskich* oraz nowe hasła pisarzy debiutujących po 1965 r. (łącznie ok. 2000 haseł, w tym ok. 200 dotyczących pisarzy przebywających stale poza krajem), doprowadzając informacje możliwie blisko daty ukazania się w druku. Słownik ten ma wreszcie szansę podawania informacji, które wcześniej nie mogły ukazać się

⁸ *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, oprac. zespół pod red. J. Czachowskiej, t. 1-3, Warszawa PWN, 1977-1980, IBL PAN.

⁹ *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury*, oprac. zespół pod red. J. Czachowskiej, A. Szałagan, t. 1-5 (A-M), Warszawa WSiP 1994-1997, IBL PAN.

w druku na skutek działań cenzury, a także autocenzury samych pisarzy. Przemilczali oni bowiem niekiedy fakty mogące rzutować na ich sytuację życiową: dotyczące pochodzenia społecznego, działalności polityczno-społecznej, np. losów wojennych, działalności konspiracyjnej, represji po 1945 r., działalności opozycyjnej. Możliwe stało się też wprowadzenie utworów publikowanych w drugim obiegu, ujawnienie pseudonimów, pod którymi pisarze krajowi drukowali utwory w wydawnictwach emigracyjnych.

* * *

Podsumowując: przedstawione bibliografie literackie i słowniki biobibliograficzne, opracowane w kraju w ciągu ostatniego półwiecza, to bardzo bogate, choć nie wolne od luk z powodu ingerencji cenzury w okresie PRL, wydawnictwa informacyjne, podstawowe dla badań nad całą polską literaturą oraz polskim teatrem po 1939 r. w kraju i poza jego granicami. Podobnych opracowań dotyczących wyłącznie literatury i teatru emigracyjnego brak. Szczególne miejsce, ze względu na charakter prymarny, zajmuje „Polska Bibliografia Literacka” licząca obecnie 36 tomów o łącznej objętości ponad 4000 arkuszy wydawniczych, której roczniki (z wyjątkiem 1944/1945-1949 opracowanych w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych.) uwzględniają, również gdy chodzi o publikacje emigracyjne, obok druków zwartych zawartość literacką (opisaną z autopsji) czasopism dostępnych w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie (por. załączone zestawienie). Istotną rolę w realizacji wszystkich tych przedsięwzięć odegrało oparcie w Instytucie Badań Literackich PAN, uparte zabiegi o utrzymanie integralności tekstów oraz ogromne zaangażowanie zespołów autorских.

Czasopisma polskie wydawane za granicą, w krajach niesocjalistycznych, których zawartość literacka została uwzględniona w „Polskiej Bibliografii Literackiej (1950/1951-1988)” (roczniki bibliografii podano kursywą; w nawiasach ew. inne lata ukazowania się czasopisma, objęte danym rocznikiem PBL)

„Aneks” [kwart.], Uppsala, od 1977 Londyn – 1973-1979, 1981, 1984 [tu też: 1980, 1982, 1983], 1985-1988;

„Antemurale” [rocz.], Rzym – 1954/55, 1959-1962/63, 1965-1972, 1974/75-1980, 1982, 1983, 1985;

„Archipelag” [mies.], Berlin Zachodni – 1983, 1984 [tu też 1983], 1985-1987;

„Arka” [kwart.], Sztokholm – 1982 [tu 1980];

„Arkusz Biblioteki Polskiej”, Londyn – 1960/61 [tu 1960];

„Biesiada Krzemieniecka” [wyd. niereg.], Londyn – 1977, 1985;

„Biesiada Krzemieniecka” [wyd. niereg.], Toronto – 1984 [tu 1982];

„Biuletyn. Koło Lwowian” [półrocz.], Londyn – 1974/75 [tu też 1973], 1976 [tu też 1975], 1977-1982 [tu też 1981], 1983-1988;

„Biuletyn. Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny” [dwumies.], Londyn – 1982-1988;

„Biuletyn Informacyjny. Polski Instytut Naukowy w Kanadzie i Biblioteka Polska”, Montreal – 1984;

„Biuletyn Informacyjny Stałej Konferencji Instytucji Kultury Polskiej na Zachodzie”, Rapperswil – 1980;

„Biuletyn Związku Pisarzy Polskich” [wyd. niereg.], Londyn – 1954/55 [tu 1955], 1971 [tu 1970];

„Books in Polish or relating to Poland” [mies., potem kwart.], Londyn – 1950/51 [z różnych lat], 1962/63 [tu 1963], 1964-1988;

„Co Czytać, Paryż” – 1984-1986;

„Collegium Polonorum” [wyd. niereg.], Rzym – 1984 [tu 1983/84], 1985 [tu 1985/86];

„Dodatek Tygodniowy «Ostatnich Wiadomości»”, Mannheim – 1954/55;

„Droga” [mies.], Londyn – 1954/55;

„Droga” [kwart.], Paryż – 1965 [tu też 1964], 1966;

„Dziatwa” [mies.], Londyn – 1952/53, 1954/55, 1967-1972 [tu też 1973], 1974/75 [tu też 1973], 1976-1982 [tu też 1981], 1983-1988;

„Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, Londyn – 1950/51-1959, 1962/63-1988;

„Dziennik Związkowy, dod. niedzielny”, Chicago – 1973;

„Essays in Polish History and Culture”, Toronto – 1986;

„Forum de la Polonité”, [mies.], Lille – 1982-1984;

„Fotorama” [dwutyg.], Londyn – 1983;

„Gazeta Niedzielną” [tyg.], Londyn – 1952/53, 1954/55, 1965-1988;

„Głos” [dwutyg.], Londyn – 1952/53, 1954/55;

„Głos” [mies.], Nowy Jork – 1982;

- „Głos Kobiet” [dwumies.], Londyn – 1968-1988;
„Głos Ludowy” [tyg.], Detroit – 1956;
„Głos Nauczyciela” [kwart.], Chicago – 1987-1988;
„Głos Polski” [tyg.], Buenos Aires – 1976-1988;
„Głos Polski” [tyg.], Toronto – 1986-1988;
„Goniec Karpacki” [wyd. niereg.], Londyn – 1971, 1972, 1974/75-1983, 1985-1988;
„Gwiazda Polarna” [tyg.], Stevens Point, Wisconsin (USA) – 1976-1985;
- „Horyzonty” [mies.], Paryż – 1956, 1957, 1959-1971;
- „Jedność” [kwart.], Sztokholm – 1976-1979;
„Jutro Polski” [dwutyg.], Londyn – 1950/51-1957, 1959-1960/61, 1965-1988;
- „Kontakt” [mies.], Paryż – 1984 [tu też 1982, 1983], 1985-1988;
„Kontynenty – Nowy Merkuriusz” [mies.], Londyn – 1959-1966;
„The Kościuszko Foundation Newsletter”, Nowy Jork – 1977 [tu 1976/77, 1977/78], 1978 [tu 1977/78];
„Kronika” [tyg.], Londyn – 1965-1971;
„Kronika Historyczna Armii Krajowej. Zarząd Okręgu Koła AK w Stanach Zjednoczonych”, Harwood Heights, Ill. – 1982 [tu 1980], 1985 [tu 1982];
„Kronika Rzymska” [mies.], Rzym – 1982-1988;
„Kronika Tygodniowa – Głos Ludowy” [tyg.], Toronto – 1976-1988;
„Krytyka” [kwart.], Londyn – 1982 [tu 1978/79, 1980, 1981], 1983, 1984 [tu też 1982, 1983];
„Krzyk”, Toronto – 1974/75, 1976 [tu 1975];
„Ku Wolnej Polsce” [wyd. niereg.], Londyn – 1954/55, 1971 [tu też 1970];
„Kultura” [mies.], Paryż – 1950/51-1988;
„Kurier Polski” [tyg.], Buenos Aires – 1970, 1971 [tu też 1972], 1973, 1974/75 [tu 1973, 1974];
- „Lewy Nurt” [wyd. niereg.], Londyn – 1971 [tu 1967/68, 1970];
„Libertas” [kwart.], Paryż – 1984-1988;
„Listy do Polaków” [mies.], New Britain, Conn. (USA) – 1972-1984 [tu też 1982, 1983], 1985;
„Lud” [tyg.], Kurytyba – 1977-1988;

„Merkuriusz Polski – Życie Akademickie” [mies.], Londyn – 1954/55 [tu 1955], 1959, 1962/63-1972, 1974/75 [tu też 1973];

„Migrant Echo” [kwart.], San Francisco – 1972-1974/75, 1977 [tu też 1976], 1978, 1979 [tu też 1978], 1980, 1981;

„Młodzież” [mies.], Londyn – 1954/55 [tu 1954];

„Myśl Państwowa” [mies.], Londyn – 1954/55;

„Myśl Polska” [dwutyg.], Londyn – 1950/51-1954/55, 1959, 1960/61, 1965-1984 [tu też 1982], 1985-1988;

„Na Antenie”, dod. do „Wiadomości”, od 1974 do „Orla Białego” [mies.], Monachium, od 1965 Londyn – 1962/63-1980;

„Nasz Znak” [mies.], Linköping (Szwecja) – 1960/61;

„Nasza Gazetka” [mies.], Zurych – 1980-1988;

„Nasza Rodzina” [mies.], Paryż – 1974/75, 1978-1988;

„Nasza Sprawa”, Buenos Aires – 1954/55 [tu 1955];

„Nauka Polska na Obczyźnie”, Londyn – 1954/55 [tu 1955];

„Niepodległość” [wyd. niereg.], Londyn – 1954/55 [tu 1955], 1972, 1974/75, 1976, 1978-1980, 1982-1988;

„Notatnik Orański” [dwumies.], Oran – 1982;

„Nowe Książki”, Londyn – 1982 [tu też 1983/84], 1983 [tu 1983/84];

„Nurt” [dwumies.], Rockdale (Australia) – 1968;

„Oblicze Tygodnia” [tyg.], Londyn – 1964, 1965;

„Oficyna Poetów” [kwart.], Londyn – 1966-1980;

„Ogniwa” [mies.], Londyn – 1954/55;

„Ogniwo”, dod. do dziennika „Nowy Świat” [tyg.], Nowy Jork – 1959;

„Opoka” [wyd. niereg.], Londyn – 1977, 1978, 1984, 1987, 1988;

„Orzeł Biały”, w 1960-1964 „Orzeł Biały – Syrena” [tyg., od 1964 mies.], Londyn – 1950/51-1988;

„Pamiętnik Kijowski”, Londyn – 1982 [tu 1980];

„Pamiętnik Literacki”, Londyn – 1976, 1978, 1980-1988;

„Pamiętnik Wileński”, Londyn – 1972;

„Po Prostu” [mies.], Chicago – 1974/75 [tu 1975];

„Po Prostu”, San Diego – 1983;

„Pogład” [dwutyg.], Berlin Zachodni – 1986-1988;

„Pokrzywy” [dwutyg., od 1953 mies.], Londyn – 1952/53, 1954/55;

„Polacy. Foto-Plotki” [kwart.], Londyn – 1974/75;

„Polemiki” [półrocz.], Londyn – 1964 [tu też 1963], 1966-1969, 1971;

„The Polish American Studies” [półrocz.], Chicago – 1973-1988;

„The Polish Review” [kwart.], Nowy Jork – 1956-1988;

„Polonia” [tyg.], Chicago – 1971, 1973 [tu też 1972], 1974/75-1977;

- „Polska w Europie” [mies.], Rzym – 1983, 1984;
 „Polska Walcząca” [mies.], Nowy Jork – 1981;
 „Pomost” [kwart.], Chicago – 1982 [tu też 1980, 1981], 1983, 1984;
 „Poradnik Kulturalno-Oświatowy” [mies.], Londyn – 1954/55;
 „Prąd” [mies.], Toronto – 1960/61 [tu 1961];
 „Profil”, Hamburg – 1976-1978;
 „Przegląd Polonii” [mies.], Glendale, Ca. (USA) – 1974/75 [tu 1975];
 „Przegląd Polski” [kwart.], Londyn – 1984 [tu 1980];
 „Przegląd Polski” [tyg.], Nowy Jork – 1981, 1982, 1986 [tu też 1985], 1987-1988;
 „Przegląd Polski” [dwumies.], Sao Paulo (Brazylia) – 1960/61;
 „Przegląd Polski Rady Polonii w Wielkiej Brytanii” [kwart.], Londyn – 1972 [tu też 1971], 1973 [tu też 1972], 1974/75 [tu też 1973], 1976-1979 [tu też 1978];
 „Przegląd Powszechny” [mies.], Londyn – 1971-1988;
 „Przegląd Zachodni” [mies.], Londyn – 1971 [tu też 1970], 1972-1986;
 „Przemiany”, Monachium – 1979, 1980;
 „Puls” [kwart.], Londyn – 1984 [tu też 1982, 1983], 1985 [tu też 1983], 1986;
 „The Quarterly Review of Polish Heritage”, Nowy Jork – 1977-1981;
 „Razem Młodzi Przyjaciele” [mies.], Londyn – 1968, 1973-1988;
 „Res Publica” [kwart.] Londyn – 1985 [tu 1979, 1980];
 „Robotnik” [mies.], Londyn – 1952/53, 1956;
 „Rocznik Polonii”, Londyn – 1959 [tu 1958/59];
 „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”, Londyn – 1950/51-1971, 1973, 1982 [tu 1972/75, 1980/81], 1986 [tu 1981/82, 1982/83, 1983/84, 1984/85, 1985/86], 1987, 1988;
 „Rzeczpospolita Polska” [dwutyg.], Londyn – 1973-1983, 1985 [tu też 1984], 1986-1988;
 „Słowo” [tyg.], Toronto – 1981;
 „Słowo Ojczyste” [kwart.], Londyn – 1985-1988;
 „Spotkania” [wyd. niereg.], Paryż – 1982 [tu 1978/79, 1981/82], 1984, 1985;
 „Syrena” [tyg.], Paryż – 1950/51 [tu 1950], 1954/55-1959 [kontynuacja zob.: „Orzeł Biały”];
 „Szkice i Dialog” [kwart.], Sztokholm – 1983-1985, 1987 [tu 1986];
 „Tatrzański Orzeł” [kwart.], Passaic, NY (USA) – 1971 [tu też 1970], 1972-1988;

- „Teka Bejrucka”, Bejrut – 1950/51 [tu 1949];
„Teki Historyczne” [kwart., od 1955 rocz., potem wyd. niereg.], Londyn – 1950/51 [tu 1950], 1952/53, 1954/55, 1957 [tu 1956/57], 1958-1962/63, 1968, 1971, 1981 [tu 1978-1980], 1985;
„Tematy” [kwart.], Nowy Jork – 1962/63-1969;
„Trybuna” [kwart.], Londyn – 1978-1980, 1982-1984;
„Tu i Tam” [mies.], Melbourne – 1986;
„Tydzień Polski” dod. do „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”, Londyn – 1959-1988;
„Tydzień Polski” dod. do „Nowego Dziennika”, Jersey City, Nowy Jork – 1972 [tu też 1971], 1973-1981;
„Tygodnik”, Londyn – 1954/55;
„Tygodnik Nowojorski” [mies.], Nowy Jork – 1985 [tu też 1984];
„Tygodnik Polski”, Paryż – 1957, 1965-1972, 1974/75, 1976;
- „Węzełek” [dwumies.], Londyn – 1977, 1979-1988;
„Wiadomości” [tyg.], Londyn – 1950/51-1981;
„Wiadomości” [3 razy w tygodniu], Paryż – 1956, 1957;
„Wiadomości POSK”, Londyn – 1977 [tu też 1976], 1979;
„Wiadomości Polskie” [mies.], Sztokholm – 1978, 1979, 1981-1983;
„Widnokrąg” [kwart.], Bazylea – 1986, 1987;
„Wieczory Kasjańskie”, Rzym – 1981 [tu 1980], 1982 [tu też 1980, 1981];
„Wieloczas” [kwart.], Paryż – 1983;
„Wychowanie Ojczyste” [dwumies.], Londyn – 1954/55 [tu 1955], 1973-1984;
- „Zapis” [kwart.], Londyn – 1985 [tu 1977-1982];
„Zeszyty Historyczne” [półrocz.], Paryż – 1962/63-1988;
„Zeszyty Literackie” [kwart.], Paryż – 1983-1988;
„Ziarno” [rocz.], Londyn – 1952/53 [tu 1953];
„Znaki Czasu” [kwart.], Paryż – 1986-1988;
„Związkowiec” [tyg.], Toronto – 1956, 1969, 1973-1982, 1984-1988;
- „Życie” [tyg.], Londyn – 1950/51, 1952/53, 1954/55;
„Życie Akademickie” [mies.], Londyn – 1952/53 [tu też 1951/52], 1954/55 [tu 1954, kontynuacja zob.: „Merkuriusz Polski - Życie Akademickie”].

Jadwiga Czachowska